

Heath W.Lowry, *Osmanlıların Ayak İzlerinde. Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekanlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, (Türkçesi:Hakan-Şebnem Girginer), İstanbul, 2009, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, (ISBN 978-975-6437-85-8).

Eser, her biri farklı alt başlıklardan oluşan üç kitabın derlenerek bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. "Günümüzde Kuzey Yunanistan'daki Müslüman İbadetgâhlarının Akıbeti" başlıklı I. kitap altı bölümü kapsamaktadır. 2004 yılında filizlenmeye başlamış olan bu eserin önsözünde yazar, 15. yüzyıl Balkanlarına dair altmış civarında tahrir defterini tetkik ederek işe başladığını, ortaya çıkan 12.500 tumarının ne kadarının kalelerde ikamet etmiş olabileceğinden hareketle, Balkan kaleleri ve hisarları üzerine bir çalışmayı amaçladığını ifade eder. Bu amaçla neredeyse tüm Kuzey Yunanistan'ı dolaştığını belirterek, amacına tam ulaşmasa da elimizdeki kitabı şekillendiren verileri tespit edebildiğini kaydeder.

I. kitabın "Tahrip ve Tahkir Edilmiş Dinî Eserler" başlıklı birinci bölümünde Selanik'in 1780'de yapılmış bir gravüründen hareketle kaybolan minareleri ve dolayısıyla camileri sorgulanmakta, 1385 yılında inşa edildiği belirtilen Serez Hayrettin Paşa Camisi eski fotoğraflarından hareketle anlatılarak bedestenler, çarşılar gibi kullanılabilir yapıların korunmuş olduğu, eğer 1920-30 arasında kiliseye dönüştürülmemiş ise camilerin yok edilmiş olduğu sonucuna varılmıştır. Yine bu bölümde Yenice-i Vardar'daki Gazi Evrenos ve Şemseddin Ahmet Bey camilerinin yok edilmesine veya harabeyle dönüşmesine sessiz kalınması eleştirilmiş, Drama'daki Mehmet Halil Ağa Camisi harabeleri, Simavna köyünde tamamen ortadan kaldırılmış olan Şeyh Bedrettin Tekkesi'nin haziresinde olabileceği belirtilen ve taşkın sonucu nehre karışmış bazı mezar taşları hakkında bilgi verilmiştir. Yazarın köyün yaşlı sakinlerinden derlediğine göre, 1960'lı yıllarda köydeki Türk izlerini silmek amacıyla bir subay buldozerlerle bu mezar taşlarını buldukları yerden sökülüp nehir kenarına götürmüş, muhtemelen taşların çoğu nehre dökülmüş ve tekke de bu dönemde yok edilmiştir.

İkinci bölüm "Hristiyanlar Tarafından Ziyaret Edilmekte Olan Müslüman Kutsal Mekanları" başlığını taşımaktadır. Kuzeydoğu Yunanistan'da Ruşenler Köyünde bulunan ve 1401 yılında kurulmuş olduğu belirtilen Kızıl Deli Sultan Tekkesinin günümüzde hem yerli hem de çevre yerleşimler ve hatta İstanbul'dan gelen Bektaşiler ve Ortodoks Hristiyanlarca ziyaret edildiği kaydedilmektedir. Sonraki sayfalarda Ruşenler Köyü ile Küçük Derbent Köyü arasında Kızıl Deli Sultan'ın gerçek mezarı olabilecek bir kalıntıyı not eden yazar, Küçük Derbent köyündeki Bektaşî tekkesinde bulunan türbenin mumlar yakılarak Hristiyanlarca da ziyaret edildiğini ve tekkenin bazı müstemilatının aslına sadık kalınmayarak günümüz çinileriyle yenilenmeye çalışıldığına dikkat çeker. Hristiyanların bu mekânları ziyaret sebeplerinin İslâmiyete duydukları yakınlıktan değil, mekânların çevresindeki taş veya ağaç gibi kimi unsurlara yükledikleri kutsiyetten kaynaklandığı ileri sürülür.

"Ortaklaşa Kullanılmakta Olan Kutsal Mekânlar" başlıklı üçüncü bölümde, Gümölcine'deki 1370 tarihli Gazi Evrenos Zaviye-İmaretî, Kara Kaplıca'daki Nefes Baba Kaplıcası, Nefes Baba Tekkesi, Kereviz Köyü'nde 14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başına tarihlenen Kütüklü Baba Tekkesi/Türbesi gibi yapılar mevcut halinden fotoğraflarla tanımlanarak, Osmanlı dönemi kaynakları ve özellikle Evliya Çelebi'nin eserler hakkındaki notlarıyla zenginleştirilerek anlatılmaktadır.

Dördüncü bölüm "Yeniden İcat Edilmiş ve/veya Tekrar Kullanıma Açılmış Kutsal Mekanlar" başlığını taşımaktadır. Karaferya Musalla Namazgâhı'nın yerine yapılan Aziz Pavlus vaaz kürsüsü ele alınarak, namazgâh Evliya Çelebi'nin anlatımları ve eski fotoğraflarından ve de Karaferya'daki Emin-Zade Hacı Ahmed Ağa Camisi kubbesine işlenen duvar resmindeki namazgâh betimlemesinden hareketle tanımlanarak, mevcut vaaz kürsüsünün Eski Ahit'e dayandırılarak icat edilmeye çalışılmış bir kutsal mekân(!) olabileceği sonucuna varılmıştır. Benzer vaaz kürsülerinin zorlamayla Yeni Bazar Köyü'nde Sokollu Mehmet Paşa Camisi ve Hamamı arasında, Kavala İbrahim Paşa Camisi'nin yanbaşında yapıldıklarına dikkat çekilmektedir. Teselya'daki Ayyahl köyünün dışında yer

alan Durbalı Baba/ Baba Sultan Bektaşî Tekkesi'nin de günümüz Ortodoks Hıristiyanları tarafından her yıl 1 Mayıs'ta ziyaret edildiği belirtilmektedir.

"Şehir İçinde Değişim Geçirmiş Kutsal Mekânlar" başlıklı beşinci bölümde Drama'da Agios Nikolaos kilisesine dönüştürülen 1395-1402 tarihli Sultan Bayezid Camisi, Kavala'da Agios Nikolaos kilisesine dönüştürülen 1535 tarihli İbrahim Paşa Camisi, Selanik'te Agios Konstantin kilisesine dönüştürülen Kışla Camisi, Midilli adasında Agia Triada kilisesine dönüştürülen ve 18. yüzyıla tarihlenen Karadağlı Kaptan Süleyman Paşa Camisi, Feretik'te Agios Nikolaos kilisesine dönüştürülen 1410 civarına tarihlenen Musa Çelebi Camisi, Yenice-i Vardar'da Agia Paraskevi kilisesine dönüştürülen Evrenosoğullarına ait bir 15. yüzyıl türbesi mevcut durumları, eski fotoğrafları, Osmanlı arşiv belgeleri ve elbette Evliya Çelebi'nin kayıtlarıyla ele alınıp anlatılmaktadır. Dikkatimizi çeken nokta, yazarın kullanımı değişen/değiştirilen bu mekânların çoğunun içine girememiş olduğudur.

I. Kitabın son bölümü "Kırsal Kesimlerdeki Değişim Geçirmiş ya da Terk Edilmiş Kutsal Mekânlar" başlıktır. Makedonya'daki Kırılıkova Köyü'nde bulunan Bektaşî Tekkesi'nin Ayo Yorgi'ye ithaf edilen bir şapele dönüştürülse de çevrede tekke zamanından kalma kimi unsurların (mutfak gibi) hâlâ var olduğu belirtilerek, Kavala'daki Seliani Köyü'ndeki benzer bir tekkenin Hıristiyan şapeli, Leftere Köyü dışındaki Hacı Baba Bektaşî Türbesinin Ortodoks kilisesi haline getirilmiş olduğu kaydedilir. Kavala civarındaki Koçani Köyü'nde yer alan cami, kiliseye dönüştürülse de mihrap bezemesindeki ay-yıldızları görmenin mümkün olduğuna değinilerek, Batı Trakya'daki Fıçırli Köyü'nün 1901-1902 tarihli camisi hakkında bilgi verilmekte ve neredeyse tüm ahalisi Müslüman olan bu köyün son 10-15 yıl içinde neden terk edildiğinin hâlâ anlaşamadığına dikkat çekilmektedir.

II. Kitap, "Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Egemenliğinin Mirası Olarak Mukaddes Ağaç ve Çallıların Kutsal Addedilmesi" başlıktır. Lowry, Hasluck'un yaklaşık bir asır önce yazdığı eserinde (*Christianity and Islam Under the Sultans*) anlatılan ağaç kültürüyle ilgili geleneklerin hâlâ devam ettiğini belirttiği önsözde bu kitabın pek çok bölümünde Evliya Çelebi Seyahatnamesini kaynak olarak kullandığını belirtmekte ve Türkiye'de yakın zamanda yapılmış bir çalışmadan hareketle günümüze ulaşmış binden fazla ağaç kültü olduğunu ileri sürmektedir. Kitabın birinci bölümü "Kutsal Karadut Ağaçları" başlığını taşımakta olup, Ruşenler Köyündeki Kızıl Deli Sultan Tekkesinin bahçesindeki 600 yıllık karadut ağacının yöre sakinlerince kutsal bilindiğini ve meyvesinin her türlü hastalığı iyileştirdiği yönünde bir rivayetin mevcut olduğunu kaydetmektedir. Hatta yazar bu ağacın şifalı olduğu söylenen kabuğundan nasiplendiğini belirterek, teşhis konulan gırtlak kanseri rahatsızlığının üç yıldır nüksetmediğini samimiyetle itiraf etmektedir. "Osmanlı Mesire Yerlerindeki Çınar Ağaçları" başlıklı ikinci bölümde, Serez'de şehrin fethi esnasında on sekiz gazinin atlarını bağladıkları on sekiz kazığın çınar ağacına dönüştüğü efsanesi hem fotoğraflar hem de Evliya Çelebi'nin anlatımıyla desteklenerek anlatılmaktadır. Yine Serez'deki Mesiregâh Cami-i Ahmet Paşa, Karaferya'da Hasan Baba Türbesi yanındaki mesire yerinde bulunan tarihi çınar ağacı, Vodina'da Osmanlı Teferrüçgâh-Mesiregâhlarındaki tarihi çınar ağaçları ve Praviste'deki örnekler özellikle Evliya'nın notalarıyla görsellenerek betimlenmiştir. "Cami ve Türbelerin Yanlarına Dikili Çınar Ağacı Kültü" kitabın üçüncü bölümünün başlığıdır. Bu tür ağaçların türbede yatan merhum kişilerin hatırasına dikilmiş olduğunu ileri süren Hasluck'un görüşlerine katılan Lowry, Seyyid Ali Sultan'ın asıl türbesi yanındaki ağacı, Kırılıkova Köyü'nde bir zamanlar civarında bir cami olduğuna işaret eden çınar ağacını, benzer şekilde Gümülcine ve Praviste'deki çınar ağacını, Vodina'daki 16. yüzyıl Osmanlı camisi yanındaki çınar ağacını, Karaferya Hüdavendigar Camisi girişinin karşısındaki çınarla Gümülcine Evrenos Köyündeki çınar ağaçlarını bu bölümün örnekleri olarak değerlendirir. Kitabın dördüncü bölümü "Müslüman Ziyaretçiler Tarafından Fundalık ve Çallıara Takılan Çaput Kültü" başlığını taşımakta ve Hasluck'un ifadesiyle bu geleneğin, bünyesinde bir ruhun yaşadığına inanılan ağaçtan çeşitli sıkıntılara çare ummak olduğu belirtilmektedir. Kara Kaplıca'daki Nefes Baba Kaplıcası civarındaki fundalıklar, Ilıca'daki Budalı Hoca Tekke/Türbesi civarındaki ağaçlar bu bölümün örnekleri olarak dikkat çekerler. "Türbelerin Yanlarına Dikili Selvi Ağaçları" başlıklı bölüm kitabın son bölümüdür. Bu tip ağaçların kutsal addedildiklerini, kesilmediklerini ve civarında soygun, cinayet gibi

cürümlerin işlenmediği belirtilerek Kırıkova Köyü'nde eski bir tekke arazisi üzerindeki selvilerle, İskeçe'de Hasib Baba Bektaşî Tekkesi/Türbesi yanındaki selvi bu grup içinde ele alınmıştır. Bu örneklerin çoğunda ağaçlardan parça alınıp dendakronolojik yöntemlerle yaş tespiti yapılmamışsa da, çoğunun Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bugünkü yer ve biçimlerine sadık olarak betimlenmeleri en azından 400 yıllık örnekler olduğunu göstermektedir.

Eser içinde yer alan III. kitabın başlığı "Kuzey Yunanistan'da Restore Edilen ve/veya Restorasyon Plânları Yapılan Müslüman Mimari Kalıntıları ve Mukaddes Mekânları" adını taşımaktadır. Eserlerin bulunduğu yerleşim birimlerinden hareketle on dört bölüm halinde düzenlenen çalışmanın önsözünde Lowry, Balkanlardaki Osmanlı mimari mirası üzerine kayda değer çalışmaları bulunan Machiel Kiel'in "çeşitli sebeplerle Balkanlardaki Osmanlı mimari mirasının sadece % 2'sinin günümüze ulaşmış olduğu" şeklindeki görüşünü en azından Kuzey Yunanistan'daki örneklerden hareketle teyit etmektedir. Restorasyonu yapılan ve özellikle Avrupa Birliği fonları kullanılarak restorasyonu plânlanan örneklerin tarihsel kaynakları da dikkate alınarak mimari tasvirleri yapılmış, geçmiş olduğu evreler hakkında bilgi verilmiş ve restorasyonları değerlendirilmiştir. Ayrıca eserlerin mevcut durumları ve ziyaret imkanları konusunda da okuyucu bilgilendirilmiştir. Dimetoka Çelebi Mehmet Camisi, Kara Kaplıca'daki Hacı Evrenos Hanı, Gümülcine'deki Hacı Evrenos Zaviye-İmareti, İskeçe Saat Kulesi, Osmanlı dönemi evleri, Kereviz Köyü'ndeki Kütüklü Baba Türbesi, Kavala'daki Mehmet Ali Paşa Külliyesi, Paşa'nın evi, sur içindeki Halil Beğ Camisi ve Medresesi, Damat İbrahim Paşa'nın su yolu (16. yy), Drama'da Arap Camii, Serez'de İbrahim Paşa Bezzazistanı, Selçuk Sultan Camisi, Mehmet Bey Camisi, Mustafa Bey Camisi, Selanik'te Yedi Kule Kalesi, Sultan II. Murad Hamamı, Hafsa Hatun Camisi, İshâkiye Camii, Bedesten, Cezerî Kasım Paşa Hamamı, Beyaz Kale (Burc-ı Esed), Halil Ağa Hamamı, Hüsrev Kethüda Hamamı, Musa Baba Türbesi, Sinan Paşa Cami Minaresi, Yeni Cami, İdadi Mektebi, Osmanlı Bankası Binası, Gümrük Binası, Seyfullah Paşa Konağı, Yenice-i Vardar'da Gazi Evrenos Bey Türbesi, Şerif Ahmet Bey Saat Kulesi, Vodina'da Yeni Cami, Osmanlı dönemi evleri, Karaferya'da Çelebi Sinan Bey Camisi, Tuzcu Sinan Hamamı, Emin-Zade Hacı Ahmed Ağa Camisi, Sinan Bey Köprüsü, Sinagog, Osmanlı dönemi konakları, Kesriye'de Ahmet Paşa Medresesi, Sultan Mehmed Camisi (Kurşunlu Cami), Osmanlı dönemi konakları, Selanik körfezindeki Platamona Kalesi gibi dinî ve sivil mimarlık örneklerinin mevcut durumları ve restorasyonları hakkında bilgi verilmiştir. Onarılmış olan eserlerin özellikle de konakların başarılı bir restorasyon süreci geçirmiş olduğunu tespit eden yazar, özellikle camilerin kilitlenerek ziyarete kapalı tutulduklarından yakınmakta ve acil onarılması gerekip de programa dahil edilmemiş eserlerden hareketle onarım önceliğinin nasıl belirlendiğini sorgulamaktadır. Selanik'teki geç dönem Osmanlı yapılarında görülen Eli Modiano, Baruch ve Amar, Vitaliano Posel gibi mimar isimleri dikkat çekicidir. Dikkat çekici bir diğer husus ise, 1808-1821 tarihleri arasında inşa edilen Kavala Mehmet Ali Paşa külliyesindeki bazı yapıların neden Mısır hükümetinden kiralandığı ya da satın alındığıdır. Karaferya'da İmathia Eyalet Arşivlerinde çoğu 17-18. yüzyılları kapsayan Karaferya kadı sicillerinin 126 cildinin yer aldığı belirtilerek şimdiye kadar sadece Yunanlı iki araştırmacı tarafından çalışılan bu belgelerin araştırmacıların ilgisini beklediğine dikkat çekilmektedir.

Sonuç bölümünde yazar, Yunanistan'daki Osmanlı eserlerinden çok başarılı şekilde restore edilenlerin ve özellikle konakların Türkiye'deki araştırmacılarca incelenip örnek alınması gerektiğini, hatta kuru hamasetin ötesinde iki komşu ülkenin ortak projelerle güzel işler başarabileceğini belirterek, Türkiye'nin 1985'te uygulamaya koyduğu vizesiz ziyarete Yunanistan'ın karşılık vermesi halinde bölgeyi çok sayıda Türk'ün ziyaret edebileceğine dikkat çekmektedir.

Yukarıda künyesini verdiğim eseri okurken daha çok tarihçi kimliğiyle tanıdığım yazarın çok doğru tespit ve izlenimleriyle, adeta bir "21.yüzyıl Evliya Çelebi'si" kimliğiyle, meşakkatli yolculuk ve araştırmalar neticesinde Kuzey Yunanistan'daki Osmanlı kültürel mirasını hem mimarlık, restorasyon ve sanat tarihi bağlamında hem de etnografya ve halkbilim ölçeğinde ortaya koyduğuna şahit oldum.

YILDIRAY ÖZBEK

